

БОГОСЛОВЉЕ И ДУХОВНИ ЖИВОТ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ

Година ђ:

**ЦРКВА И ПОЛИТИКА:
СУСРЕТ, СУКОБ И ДИЈАЛОГ ИДЕНТИТЕТА –
ДУХОВНИ И ТЕОЛОШКИ ОКВИРИ И ТУМАЧЕЊА**

Зборник радова са научној скупи

Београд – Нови Сад, 1-2. децембар 2020.

Година \tilde{d} :

**ЦРКВА И ПОЛИТИКА:
СУСРЕТ, СУКОБ И ДИЈАЛОГ ИДЕНТИТЕТА - ДУХОВНИ И ТЕОЛОШКИ
ОКВИРИ И ТУМАЧЕЊА**

MONS
HAEMUS

Центар за литургијске студије

Centre for Liturgical Studies

MONS HAEMUS

Центар за литургијске студије

МОНС ХЕМУС

и

ИНСТИТУТ ЗА ЛИТУРГИКУ И ЦРКВЕНУ УМЕТНОСТ

Православног богословског факултета

Универзитета у Београду

Година $\overline{\text{Д}}$:

ЦРКВА И ПОЛИТИКА:

**СУСРЕТ, СУКОБ И ДИЈАЛОГ ИДЕНТИТЕТА –
ДУХОВНИ И ТЕОЛОШКИ ОКВИРИ И ТУМАЧЕЊА**

у оквиру Пројекта КАС-а:

**Теологија и модерно друштво: о неопходности међурелигијског дијалога
и Пројектне теме Матице српске: Богословље и духовни живот Карловачке
митрополије – од краја XVII до почетка XX века**

уредници:

др Владимир Вукашиновић

Никола Лукић

НАУЧНИ СКУП СЕ ОДВИЈАО

ПОД ПОКРОВИТЕЉСТВОМ

ФОНДАЦИЈЕ КОНРАД АДЕНАУЕР

припрема и штампа:

ИНТЕРКЛИМА-ГРАФИКА, Врњци

тираж: 300 примерака

БОГОСЛОВЉЕ И ДУХОВНИ ЖИВОТ КАРЛОВАЧКЕ МИТРОПОЛИЈЕ

Година ѓ:

**ЦРКВА И ПОЛИТИКА:
СУСРЕТ, СУКОБ И ДИЈАЛОГ ИДЕНТИТЕТА –
ДУХОВНИ И ТЕОЛОШКИ ОКВИРИ И ТУМАЧЕЊА**

Зборник радова са научној скуја

Београд – Нови Сад, 1-2. децембар 2020.

Београд, 2021.

САДРЖАЈ

<i>Програм конференције</i>	6
Владимир Вукашиновић	
<i>Предговор</i>	9
Зоран Ђуровић	
Pontifex Maximus као гарант Царства Божијег на земљи у Јевсевија Кесаријског	11
Дејан Мачковић	
Српска Црква као оквир стварања савремене српске грађанске културе	21
Ивица Чаировић	
Питање другог брака удових клирика Српске Православне Цркве после I светског рата – Теологуменон Епископа Бачког Иринеја (Ђирића)	44
Данило Михајловић, Мирослав Николић	
Библијска ерминеvtика Илариона Зеремског – приказ и анализа	62
Петар Николић	
Богослужбене форме помињања аустроугарског монарха у Карловачкој Митрополији	72
Ивана Кнежевић	
<i>The Life Of St. Sava</i> Владике Николаја	93
Владислав Пузовић	
Емилијан Радић и Русија – први доктор богословља у Карловачкој Митрополији	103
Никола Јоцић	
Служба Цару Јустинијану: прилог из савременог српског литургијског песништва	124
Анђела Гавриловић	
Прилог проучавању архијерејских жезала у уметности Карловачке Митрополије са посебним освртом на украс главе архијерејског жезла вршачког владике Јосифа Јовановића Шакабенте (1786-1805) у Владичанском двору у Вршцу (1783)	139
Владимир Д. Антић	
Реформа неумске нотације у Цариграду 1814. године и српско појање: о питању накнадне рецепције „новог метода“ у СПЦ	162
Србољуб Убипариповић	
Путевима узајамних литургиолошких утицаја Свете Горе и Карловачке Митрополије: рукописни номоканон Гр 14	182
Игор Борозан	
Алегоријске персонификације у служби религије: <i>Вера, нада и љубав</i> Аксентија Мародића	196
Милан Р. Бандобрански	
Литургичко-канонске теме у црквеном листу <i>Беседа</i> (1868-1870)	211
Никола Ж. Лукић	
Србљак Антонија Грабовачког (Асперб Гр 28): прилог новом датирању рукописа	226
Ана Рашковић	
Руске нотирание богослужбене књиге у Карловачкој Митрополији у XVIII веку	238
Предраг Петровић	
Историјско сведочанство Јована Рајића и могући правац његове еклисиолошке рецепције	271
Зоран Деврња	
Српска канонско правна мисао у Аустро-Угарској на прелазу из 19. у 20. век	285

ПРОГРАМ КОНФЕРЕНЦИЈЕ
1. децембар 2020. године (Матица српска)

Линк:

<https://uso2web.zoom.us/j/86833395470?pwd=VzFsYjBhekptdXJ6bDdwTG9Tc2MzQT09>

ОТВАРАЊЕ СКУПА

9:00–9:15

Поздравне речи:

Проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Господин Норбет Бекман Диркес (Norbert Beckmann-Dierkes),
директор представништва *Фондације Конрад*

Проф. др Владимир Вукашиновић,
председник МОНС ХЕМУСА

ПРВА СЕСИЈА 9:15–13:15

- Председава:** Никола Лукић
- 9:15–9:30 Зоран Ђуровић, Рим, *Pontifex Maximus* као *ī*аранѝ Царсѝва Божијеѝ на земљи у Јевсевија Кесаријскоѝ
- 9:30–9:45 Дејан Мачковић, Рим, *Доѝринос Карловачке мѝѝројолије сѝѝварању срѝске їрађанске свијесѝи*
- 9:45–10:00 Ивица Чаировић, Београд, *Пиѝѝање друѝоѝ брака удових клирика Срѝске їравославне цркве їосле Првоѝ светѝскоѝ раѝѝа – Теолоѝуменон Еѝѝскоѝа бачкоѝ Иринеја (Ђирић)*
- 10:00–10:15 Данило Михајловић/Мирослав Николић, Нови Сад, *Библијска ерминевѝѝика Илариона Зеремскоѝ – їриказ и анализа*
- 10:15–10:30 Петар Николић, Сремски Карловци, *Боѝослужбене форме їомињања аусѝроуѝарскоѝ монарха у Карловачкоѝ мѝѝројолији*
- 10:30–10:45 Ивана Кнежевић, Београд, *The Life of Saint Sava* *Владике Николаја*
- 10:45–11:00 Владислав Пузовић, Београд, *Емилијан Раѝић и Русија – їрви докѝѝор доѝословља у Карловачкоѝ мѝѝројолији*

ПАУЗА 11:00–11:30
ДРУГА СЕСИЈА 11:30–13:15

Председава: Никола Лукић

- 11:30–11:45 Миле Суботић, Београд, *Ушницај Карловачке митрополије на организацију Српске Цркве у Америци крајем XIX и почетком XX века*
- 11:45–12:00 Никола Јоцић, Ниш, *Служба цару Јустинијану – прилози из савременој српској литургијској њесништва*
- 12:00–12:15 Анђела Гавриловић, Београд, *Прилози ироучавању архијерејских жезала у уметности Карловачке митрополије са њоседним осврћом на украс главе архијерејској жезла вршачкој владике Јосифа Јовановића Шакаденше (1786–1805) у Владичанском двору у Вршцу*
- 12:15–12:30 Владимир Антић, Београд, *Реформа неумске ношације у Цариграду 1814. године и српско њојање: њосћоји ли њишње накнадне рецеиције „новој мейода“ у СПЦ*
- 12:30–12:45 Србољуб Убипариповић, *Пушевима узајамних доословских ушницаја Свете Горе и Карловачке митрополије: рукописни Номоканон ГР 14*
- 12:45–13:15 **Дискусија и затварање скупа**

ПРОГРАМ И САТНИЦА

2. децембар 2020. године

(Православни богословски факултет)

Линк:

<https://uso2web.zoom.us/j/88971878934?pwd=SUgvODJYYkhtaWFwRiZvVERKekROQT09>

ОТВАРАЊЕ СКУПА

9:00–9:15

Поздравна реч

Проф. др Зоран Ранковић,
декан Православног богословског факултета

СЕСИЈА

9:15–13:15

Председава: Зоран Деврња

- 9:15–9:30 Игор Борозан, Београд, *Алејоријске йерсонификације у служби релијије: Вера, нада и љубав Аксенија Мародића*
- 9:30–9:45 Милан Бандобрански, Нови Сад, *Дојринос црквеној лисћа „Беседа“ развоју духовној и дојослужденој живојћа у Карловачкој мијројолији*
- 9:45–10:00 Никола Лукић, Београд, *Србљак Анџонија Грабовачкој (АСПЕБ Гр 28): један йрилој новом дајирању рукојиса*
- 10:00–10:15 Данило Гаврановић, Бјељина, *Телетурџичка анализа йребника Викџора Лейавинца*
- 10:15–10:30 Ана Рашковић, Београд, *Руске дојослуждене нојиране књије у Карловачкој мијројолији у XVIII веку: ирмолојија Теренџија Суворова*
- 10:30–10:45 Предраг Петровић, Смедерево – Београд, *Истџоријско сведочанстџво Јована Раића и мојући йравац њејове еклисиолошке рецејџије*
- 10:45–11:00 Сергије Антић, Бања Лука, *Преводилашџтво дојослуждених йекстџова као йример црквене независџији*
- 11:00–11:30 **Дискусија и затварање скупа**

ПРЕДГОВОР

1. и 2. децембра 2020. године у време пандемије Короне, на другачији начин – преко интернет платформе, одржан је четврти, завршни, научни скуп пројектне теме *Бојословље и духовни животи Карловачке митрополије*.

17 учесника овог скупа послало је своје радове уредништву зборника и они се сада предају читалачкој пажњи.

Искуство четворогодишњег рада показало је да су интересовања учесника била шира од временских и тематских оквира саме Карловачке митрополије тако да су у наредном пројектном циклусу они проширени на целу Српску Православну Цркву у свом њеном историјском ходу.

Захваљујемо се Фондацији Конрад Аденауер која је помогла реализацију и овога скупа као и пројектне целине.

У Земуну, на Велику суботу,
1. мај 2021. године.

проф. др *Владимир Вукашиновић*
протопрезвитер-ставрофор

ЗОРАН ДЕВРЊА

СРПСКА КАНОНСКОПРАВНА МИСАО У
АУСТРО-УГАРСКОЈ НА ПРЕЛАЗУ ИЗ 19. У 20. ВЕК

ТЕОЛОГИЈА НИКОДИМА МИЛАША
У ФОРМИ КАНОНСКЕ ЕГЗЕГЕЗЕ

- други део -

Айсиџракѝ: У оквиру Милашевог обимног стваралачког опуса својим тематским посебностима, методолошким специфичностима и садржајним квалитетима издвајају се три књиге: *Правила Православне Цркве са ѿумачењима*, *Православно црквено ѝраво* и *Црквено казнено ѝраво*. Сва три књиге се у приступу елаборираним темама разликују од превлађујућих Милашевих дела апологетске и полемичке садржине са наглашеним историографским приступом истраживању и излагању обрађиване материје. У наведеним делима се нарочито препознаје опредељеност нашег епископа да на разумљив и свакоме приступачан начин изложи науку канонског права у дефинисаном и наглашено сложеном егзегетском научном маниру у оквиру којег се складно прожимају историја Цркве, њено догматско предање, променљиве организационе форме, дијахронична канонска свест, древни правни институти и елементи позитивних правних система.

Кључне речи: Никодим Милаш, свештени канони Цркве, епископ, рукоположење, Митрополит, Патријарх, црквени суд, црквени брак, превод и тумачење канона.

Увод

У првом делу овог чланка¹ покушали смо да на примеру Милашеве књиге - *Словенски Айосѝоли Кирил и Методије и исиѝина Православља* -

¹ Зоран Деврња, „Српска канонскоправна мисао у Аустро-угарској на прелазу из 19. у 20. век – Теологија Никодима Милаша у форми канонске егзегезе, први део“, у *Зборник Матице српске – Радови са научног скупа у оквиру пројекта Матице српске „Богословље и духовни живот Карловачке митрополије – од 17. до почетка 20. века.“* и пројекта Фондације Конрад Аденауер „Теологија и модерно друштво – о неопходности међурелигијског дијалога“, ур. Порфирије Перић и Владимир Вукашиновић, стр. 121. -134.

покажемо домете, озбиљност и јединственост његовог апологетског богословља. Међутим, како смо већ нагласили, у том покушају Милаш је у великој мери био спутан и унапред детерминисан претходно постављеним тематским оквирима у већ бивалим малобројним и ретким диспутима Римокатолицизма са Православљем у прошлости, који су били често исфорсирани и узгредно организовани поводом других пратећих доминантно ванцрквених, политичких или друштвених околности. Узимајући наведене чињенице у обзир сматрамо да је наш епископ у богословском смислу много изражајнији, креативнији и дециднији, слободнији и у разумевању црквеног предања лепршавији у своја три наредна монументална дела: *Правила Православне Цркве са тумачењима*, *Православно црквено право* и *Црквено казнено право*. У жељи да расветлимо Милашев теолошки поступак посветићемо се управо анализирању ова три дела са циљем да покажемо у којој мери је његов напор еклисијално и социјално-политички детерминисан, а у којој је, са друге стране, сасвим јединствено његов и као такав аутентичан.

Богословска димензија Милашеве књиге

Правила Православне Цркве са тумачењима

Књига - *Правила Православне Цркве са тумачењима* – представља Милашев вишедеценијски труд са тежњом да канонску мисао Цркве учини доступном на српском језику преводом самог текста канона, а такође и настојање да целокупно канонско предање, садржано у еминентним тумачењима како православних тако и инославних аутора, сублимирано изрази на њеним страницама. Подухват је очито био монументалан, а употребна вредност књиге(а) и историја њеног присуства у свакодневици наше Цркве и њених пастира то додатно потврђују. О утицајима на аутора смо говорили у првом делу (чланак у претходном броју), а на овом месту бисмо нагласили да ово дело представља изванредан полигон за демонстрацију како ауторовог богословског генија и његовог несвакидашње широког и свеобухватног историографског и еклисиолошког захвата у теолошко наслеђе превходно православног истока, тако и ништа мање храброг ослонаца на релевантну теолошку традицију хришћанског запада, што заједно узето Милаша чини једним од најкомлетнијих, најкомплекснијих и најкомпетентнијих мислилаца и теолога своје епохе. Иако написано на српском језику и у форми некакве, рекли бисмо, само Милашеве нестандардизоване синтаксе, па у том смислу често неразумљиво нарочито савременом читаоцу, Милашево дело о којем говоримо је врло брзо прерасло границе нашег малог европског језика и постало кредибилни духовни и научни извор црквеним посленицима, духовницима и научним прегаоцима како

православне тако и других хришћанских традиција. Милаш врло успешно „плива“ кроз многобројне и различите историјске епохе и њима иманентне црквене прилике, кроз различите државно-правне системе и културолошки детерминисане еклисијалне средине покушавајући да сваком канону одмери његову аутентичну мотивацију, интенцију и коначну сврху. Зонара га, по Милашевом личном сведочењу², највише инспирише, али не избегава ни Аристинову прагматичност у изражавању канонског наслеђа³, нити Валсамонову комплексност⁴ условљену државно-политичким контекстом у којем овај аутор ствара и на који је егзистенцијално упућен. Особеност Милашевог теолошког исказа можемо најбоље сагледати кроз његово морално богословље, разумевање развојног карактера црквених организационих модела, њихових друштвених узрока, еклисијалних последица, као и процеса уобличавања на њима заснованих црквених институција. Оно што књигу(е) *Правила Православне Цркве са тумачењима* чини питкијом и лакшом за читање јесте пре свега одсутност унутар ње често јетке и понекад мучне полемичности која одликује већину Милашевих дела. Обимност преведеног и протумаченог канонског материјала Милаш разлакшава његовом поделом у два тома од којих се у првом налази превод и тумачење канона Васељенских сабора и Светих Апостола, а у другом Помесних сабора и канона Светих Отаца.

Милаш је као преводилац врло прецизан и терминолошки богат покушавајући да, у појединим канонима, кључним изразима на грчком и латинском језику да не само буквално значење, које такође може бити вишезначно, већ и оно пренесено, интенционо, као и оно које више одговара духу његовог језика (народног српског језика) макар и одступао од преводилачке тачности, при чему све подробно анализира, разјашњава, аргументује, на тај начин остављајући отвореним простор и за другачија преводилачка решења⁵. Он преводи са оба древна језика (латинског и грчког) што његовим преводима даје вредносну тежину и сложеност насталу упоредним сагледавањем језичких особености, терминолошке специфичности и синтаксичке наглашености текста канона у сваком од поменутих језичких израза. Са друге стране, његови преводи су проверени преводима текста канона и на друге, велике језике, попут руског, немачког и енглеског. У том смислу, иако данас на савременом српском језику имамо још неколико преводилачких редакција текста свештених канона Цркве, Милашев прево-

² Никодим Милаш, *Правила Православне Цркве са тумачењима*, књиг 1., Предговор, стр. А.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ Као пример бисмо могли навести Милашево тумачење 1. канона Светих Апостола; види, Н. Милаш, *ibid.*, стр. 43-45.

дилачки подухват остаје значајем непроцењив и својим ауторитетом незаменљив, до данас.

Као тумач канона Милаш се изражава наглашено сложено, готово на три нивоа разумевања текста. Са једне стране он је доследни преносник и следбеник тумачења тројица ауторитативних византијских тумача, са друге одговорни пастир који сваком канону даје савремено еклисијално значење, како црквене средине коју сам предводи и са којом се духовно идентификује, тако и оних које су му културолошки и свештеним предањем блиске, као што су на пример руска или грчка, али и оних инославних, које не заобилази али их и не прихвата без критичке свести и вредносне дистанце, а са треће научни прегалац који своја тумачења неретко претвара у исцрпне лекције⁶ на теме канонског богословља и црквеног права. Када говоримо о Милашу као теологу који се изражава кроз свој преводилачки и егзегетски рад на пољу канонског предања неопходно је да нагласимо да он не припада тзв. ренесанси православног богословља која је одликовала руске богослове и богословске школе крајем 19. и почетком 20. века, већ је у већој мери представник једне традиционалније богословске струје која је своју кулминацију пројавила управо средином 19. века у духовном амбијенту руских Духовних академија на којима је и сам Милаш интелектуално стасавао и сазревао. У том смислу у Милашевим тумачењима често не налазимо извесне богословске опсервације, размишљања и разумевања особености канонскоправних текстова која су нама данас не само уобичајена већ и општеприхваћена, и која представљају основни образац изражавања достигнућа савремене еклисиологије, литургије, историографије и канонскоправне науке.

У тежњи да избегнемо анализирање Милашевог бављења појединачним канонима, будући да би нас то одвело у, за ову прилику, непримену опширност, можемо рећи да је у својој књизи *Правила Православне Цркве са тумачењима* наш епископ успео да изрази сво богатство свог богословског талента и да сасвим вољно и са нарочитом одважношћу искорачи ван оквира канонског предања и да се кроз своја тумачења пројави и као пасионирани историчар Цркве, минуциозни литургичар, патролог истанчаних запажања и, на концу, одважни претеча богословске дисциплине коју данас назвамо упоредним богословљем. Таквим својим приступом науци канонског права, као и самим канонима и њиховом тумачењу, Милаш показује да канони за њега нису сувопарни носиоци порука неког сабора из прошлости које остају заробљене у времену и контексту у којем

⁶ Научни и наглашено уџбенички метод у Милашевом излагању тумачења канона можемо видети у тумачењу 5. канона Светих Апостола; види, Н. Милаш, *ibid.*, стр. 49-61.

су настале или еклисијални увиди неког од Отаца који је обележио своје време, већ жива реалност црквеног искуства која се дијахронијски простире кроз све епохе. У овом Милашевом капиталном преводилачком и егзегетском делу прошлост, садашњост и будућност Цркве се компримују у једно искуство, а реч Цркве исказана у форми канона на тај начин постаје свевремена, увек жива и аутентична. Са друге стране, имајући у виду и тежину личних и друштвено-политичких околности⁷ у којима је Милаш писао ово дело, његов труд сразмерно постаје грандиознији и ауторитативнији, а такође и идентитетски изражајнији и аутентичнији, на корист не само православног српског народа и наше Помесне Цркве, већ и свих православних народа и њихових црквених заједница.

Уџбеник Православно црквено љраво

Православно црквено љраво је уџбеник који је епископ Никодим Милаш написао у претпоследњој деценији 19. века са жељом да ово дело постане редовна литература богословима Задарске богословије којом је он тада руководио. Од првог издања ове капиталне књиге дели нас сто тридесет година, а почетком 20. века излази и друго, допуњено и прерађено издање истог дела. У самом предговору Милаш изражава своје мотивационе претензије које га подстичу да приступи писању овог дела, а исто тако сведочи да је његова идеја била да направи књигу уџбеничког карактера која ће својом исцрпношћу, садржајношћу и тематским богатством парирати еквивалентним уџбеницима из области науке Канонског права који су већ постојали на Западу⁸. Иако руски ђак Милаш је као поборник једноставне, свима разумљиве и адекватно елабориране научне мисли у већој мери инклинирао утицајима немачких правника, који су се бавили и науком канонског права, него утицајима руских и осталих теолога које је свакако уважавао и на које се такође ослањао⁹. Поред тога, Милаш је пратећи

⁷ Књигу *Правила Православне Цркве са ѿумачењима* Милаш је написао у четвртном кварталу 19. века. Прво је 1884. године изашло прво издање са много мање преведених саборских и отачких канона, да би 1895. године објавио друго, допуњено издање, са свим релевантним канонима које прихвата Православна Црква.

⁸ О својим намерама да овим уџбеником у квалитету парира западним уџбеничким председанима из области Црквеног права Милаш говори у предговору овом делу у издању из 1902. године; види, Никодим Милаш, *Православно црквено љраво*, Предговор, стр. IV.

⁹ У првом делу књиге када се бави теоријским позиционирањем науке Црквеног права Милаш у фуснотама „открива“ ауторитете којима се приклања и изворе свога научног истраживања и богословствовања. Ту бисмо могли да издвојимо следећа имена - немачки аутори: Binterim, Kraus, Brinkmeier, Wiggers, Ahrens, Savigny, Jhering, Puchta, Schulte, Richter, Walter, Permaneder, Pachmann, Aichner, Vering, Scherer, van Espen, Krabbe, Heimbach, von Hefele, Bickell, Maassen, Spittler, Achelis, Funk, Lauchert, ...; енглески аутори: Bingham, Beveridge (Beveregius); италијански аутори: Zachariae, Ferrini, Lancelotti, Ballerini, de Marca, ...; француски аутори: Mortreuil, Pitra,

развијеност правне науке превасходно на универзитетима немачког говорног подручја постао део једног ширег академског програма правилног позиционирања науке канонског права у систему правних наука. Ова велика тема је у значајној мери ангажовала интелектуалну енергију европских правника 19. века у Немачкој, Аустрији, Италији, Француској, Енглеској, али исто тако и у Русији, Грчкој, а делимично и преко Милаша и у нашој академској средини¹⁰. Оно што је важно истаћи у овом раду јесте да је наш епископ дао огроман допринос дефинисању канонскоправне науке као самосталне правне дисциплине која се својим методом и предметом истраживања може диференцирати у односу на све друге правне науке из области јавног и приватног права. Ова традиција доводи до формирања еклисијалног права (црквеног права) као посебне правне гране, а из ове поделе касније исходи и дефинисање посебне правне науке државно-црквеног права која поред еклисијалног права има данас своје место изучавања на европским универзитетима, претежно немачке језичке и културне провинијенције. На овим темељима, којима је значајно допринео и Милаш, установљена је наука канонског (еклисијалног) права и на нашим високошколским установама, посебно на Правном факултету Универзитета у Београду, још од првих година 20. века и у духу такве традиције се, поред Православног богословског факултета Универзитета у Београду, изучава на њему (Правном факултету) до данас. На овом месту треба рећи да је Милаш поред нескривеног талента за један број богословских научних дисциплина изузетно био добро образован правник, како на теоријском тако и на практичном плану и да се, као веома свестан тога, потрудио да све обиље свога талента, универзитетског знања и академске ерудиције преточи у лекције овог уџбеника, који својим обимом, садржајношћу, исцрпношћу, озбиљношћу и научном утемељеношћу превазилази оквире приручника за ученике једне средње богословске школе, која је била у повоју свога академског структурирања, са нескривеним претензијама да се у једном тренутку пројави и као школа универзитетског профила. Овај уџбеник је требало у значајној мери да подржи и убрза тај процес.

Када говоримо о уџбенику *Православно црквено њраво* морамо напоменути да је то књига која је врло комплексно структурирана и која у значајној мери превазилази оквире представљања и анализирања основних

Malnory, du Pin, ...; руски аутори: Неволинъ, Павловъ, Заозерский, Тяжеловъ, Илџинский, архим. Јоаннъ, Соколовъ, Богословский, Лашкаревъ, Суворовъ, Остроумовъ, Пџвцовъ, Малышевский, Пальмовъ, Кургановъ, Барсовъ, ...; српски аутори: Чедомиљ Митровић (Mitrovits), Никифор Дучић, Јевтимије Јовановић, Никанор Ружичић, Теофан Живковић, ...; грчки аутори: Πότλης, Παππαλουκά, Χριστόδουλος, Σακελλαρόπουλος, Ράλλη, Μαυροκορδάτου, Παυονί, ...

¹⁰ види списак литературе, Н. Милаш, *Православно црквено њраво*, §9. Литература православног црквеног права, стр. 26-37.

принципа канонскоправне науке. Милаш се веома амбициозно подухватио изазова да представи канонско предање Цркве у форми научне егзегезе њених елементарних чинилаца, као што су црквена организација, јерархија, свете тајне, хришћански (црквени) брак, монаштво, као и комплексан однос државе и Цркве, са једне стране, и став Цркве према инославним заједницама, са друге. Међутим, оно што превазилази оквире једног класичног канонскоправног уџбеника и значајно доприноси његовом квалитету јесте чињеница да све наведене феномене црквеног живота Милаш ставља у контекст правних института познатих још из времена класичног римског права. Имајући то у виду, ово Милашево дело можемо разумети и као егзегетски подухват свеукупног осветљавања канонског предања, не само из сфере искуства његовог еклисијалног порекла, већ и из позиције сведочанства његовог социјалног ухлебљења и правног контекстуализовања. У том подухвату Милаш се отворено препушта провереним ставовима доказаних ауторитета, Савињија, Пухте и осталих, у тежњи да канонскоправну науку системски позиционира као сложenu правну дисциплину која значајно одређује цео систем правних дисциплина. У прилог таквих претензија цело поглавље посвећује тзв. (с)помоћним наукама које доприносе системској дефинисаности науке канонског права и њеној структуралној сложености. Силина наведене тежње га води ка неоправданом запостављању самосвојности и ауторитативности тзв. (с)помоћних богословских наука Канонском праву у које наш епископ сврстава Догматику, Старо- и Новозаветну егзегезу, Етику, Историју Цркве и Пастирско богословље. Самом чињеницом да у фокус својих интересовања ставља Канонско право, Милаш под помоћним историјским наукама подразумева и Археологију, Дипломатику, Хронологију, Географију и Статистику, а од помоћних правних наука Философију права, Римско право, (Старо)Јеврејско право, (Старо)Словенско право и позитивне правне системе појединих држава. Начин и обим елаборације значаја помоћних наука Канонском праву указује да је у Милашевом научном систему Канонског права, посматраном у ширем смислу, акценат управо на правним наукама које у структури његовог излагања материје представљају теоријску и материјалну осу око које гради целовит и дефинисан систем Канонског права без већег осврта, који би значајније обавезивао, на богословске науке. Можда се управо у тој констатацији препознаје Милашева блага дистанцираност од систематских богословских дисциплина, коју је он пројавио још током школовања у Сремским Карловцима, а која га није напустила ни у Русији, нити по повратку из ње. Ради тога се као максималан домет Милашевог систематског богословства могу препознати само његови апологетски и полемичарски радови који обилују језичком јеткошћу и оштрином,

чега у његовим радовима као што је књига о којој говоримо нема у тој мери, што их чини питкијим, разумљивијим и систематичнијим радовима. У свом најзначајнијем канонскоправном спису уско научне структурираности, какав је уџбеник о коме говоримо, у циљу методолошке и садржинске подршке разјашњавању основних канонских принципа, Милаш акценат ставља на историографске и правне науке превасходно у тежњи да ширином научне елаборације канонскоправној науци, односно уџбенику, дефинисан академски статус за који се тада систематске богословске науке још увек нису избориле у мери која је аутору била потребна, те се у том погледу и нису могле пројавити као базично подстицајне нашем епископу у процесу методолошког организовања овог дела.

Црквено казнено право

Најспецифичније Милашево дело, које се предметом истраживања у многоме разликује од свих његових ранијих радова, јесте *Црквено казнено љраво*. Наш епископ се подухватио веома сложеног и помало незахвалног задатка да сегмент дисциплинарне еклисијалне праксе и црквених правила која је нормирају објасни у дефинисаном научном кључу, вешто прожимајући, са једне стране, комплексно црквено предање и светописамска сведочанства, а са друге, чврсто формиран правни систем институционализованих аргумената. Дубоко свестан да иако еклисијална дисциплинарна пракса настаје у препознатљивом црквеном амбијенту из искључивих разлога заштите јединства Цркве, њеног моралног сведочења и организационог устројства, она ипак има у основи пеналну праксу насталу у оквиру античког правног система Старог Рима¹¹, и да је ради њеног правилног објашњавања и разумевања, посебно у делу уџбеничког формата какво је ово, неопходно направити плодну синтезу две наведене нормативне реалности које се међусобно прожимају и преклапају, али се у значајној мери и разликују и у својој сврсисходности разилазе.

Превасходно пишући уџбеник из шире области Црквеног права (*Црквеној казненој љрава*) Милаш је пред собом имао задатак да уверљиво и аргументовано објасни на који начин се дисциплинарна пракса Цркве и њено еклисијално утемељење могу издвојити из целине корпуса канонског предања и као такве се истарживати, анализирати и вредновати као засебан, издвојен и самосталан предмет. Наиме, Милаш се налазио пред заиста одговорним задатком да дефинише науку Казненог права као самосталну научну дисциплину и у односу на њен богословски, а такође и јуриспрудентски научни контекст, а да она истовремено и даље својом суштином

¹¹ види, Никодим Милаш, *Црквено казнено љправо*, Приступ, Римско право, стр. 31-38.

остане и црквена и правна наука. Ради тога он приступа релативно опширном, на неких педесетак страна, објашњавању научног и богословског утемељења науке Црквеног казненог права елаборирајући њену практичну и научну заснованост, развојни ток, њене изворе, покушавајући да изрази њену научну систематичност и поткрепљеност литературом, како свештеном тако и правном.

Да је покушај систематизовања науке Црквеног казненог права за Милаша представљао изванредан „ход по мукама“ показује и релативно хаотична структурираност обог уџбеника који је садржински, поред уводног који смо већ навели, подељен на два дела, општи и посебни, од којих је посебни такође издељен на два раздела, са много подцелина у форми глава. У општем делу се наш епископ посебно труди да разјасни два кључна појма црквене дисциплинарне праксе, преступе и казне. У овом сегменту Милаш се нарочито наслања на структуре, поделе и дефиниције које преузима из Пенологије као релативно нове научне дисциплине у оквиру кривично-правне науке. Следећу препознатљиву пенолошку трајекторију он посебно наглашава и разјашњава субјективно и објективно својство преступа, као и све елементе које их као такве детерминишу. До краја општег дела, који чини тек четвртину уџбеника, Милаш се посвећује дефинисању елемената црквене казне, односно, њихове суштине, сврхе и врсте. И у овом сегменту аутор се ослања преваходно на правне дефиниције казни и њихову системску поделу указујући на присуство пеналне праксе, која је формирана у секуларним правним системима, у опиту црквеног дисциплинарног права. Целокупни садржај општег дела Милаш формира са циљем да да науци Црквеног казненог права чврсту правну заснованост, што донекле открива и његову примарну мотивацију да приступи писању овог уџбеника следећу тренду формирања нових наука у оквиру правног научног система, од којих је Пенологија у том тренутку била најмалађа.

Посебном делу у књизи Милаш посвећује далеко већу пажњу, о чему говори и обимност тог сегмента, у циљу дефинисања црквене димензије преступа и казни. Први раздео посебног дела посвећен је појашњењу система црквених казни у оквиру којег наш епископ препознаје опште и посебне казне, док даље међу посебнима преузима из јелинске еклисијалне и секуларне јуриспруденције две системске поделе, на диортичке и на софронистичке казне. Ова подела је данас помало већ заборављена, а гледано из перспективе писца овог чланка веома значајна јер нас враћа на оригинална значења црквених казни које се примењују ради исправљања и „умудривања“ оних на које се односе, као и на препознатљиву и изграђујућу еклисијалну смисаоност и сврховитост њиховог постојања у пастирском искуству Цркве.

Други раздео посебног дела уџбеника *Црквено казнено право* Милаш је у потпуности посветио преступима које је системски поделио на опште преступе који подразумевају прекршаје против вере и Цркве, опште и уобичајене прекршаје против друштва, као и прекршаје којима се скрнави хришћански морал. У посебне црквене преступе, којима посвећује сам крај књиге, Милаш убраја преступе клирика који се по дефиницији могу односити само на елементарне чиниоце свештеничке службе у Цркви.

Иако начелно добро замишљена, помало неконзистентно структурирана, пребогата систематизацијама и дефиницијама, књига *Црквено казнено право* оскудева у објашњавању једног веома значајног сегмента црквеног живота и њеног дисциплинарног искуства, а то је функционисање црквених судова, њихов развој, богословска утемељеност и историјска развојна вишестепеност. Везано за наведену недовољну осветљеност црквеносудског поступка у начелу треба рећи да описивано Милашево дело исто тако не објашњава ни значај институције црквеносудског тужиоца, браниоца, жалбеног поступка као и свих других процесних института који су већ у раној Цркви били веома развијени, а као такви махом преузимани из грађанскосудских процесних правила и института римског права

Закључак

У овом чланку смо желели да укажемо на особеност три књиге епископа далматинског Никодима Милаша које се, у њима заступљеном пишевом ерудицијом, приступом истраживања и излагања научног материјала, разликују од свих других радова нашег најеминентнијег каноничара. Тежња нам је била да изразимо сложеност Милашевог методолошког и списатељског поступка који се превасходно одликује настојањем да синтетизује црквено богословско предање исказано кроз нормативно наслеђе Православне Цркве и вековима реципирана развојна постигнућа правне науке и позитивне правне прописе њему савремених евопских држава, са кључним рефлексјама на институционално самопоимање Цркве и њених чланова кроз различите епохе, друштвене системе и еклисијалне организационе форме. У духу ових настојања Милашев поступак има карактер сублимиране и еклектизоване егзегетске наративне структуре која је поред своје еклисијалне предањске основе прожета и дефинисаним научно правним елементима. Напред наведено чини епископа Никодима Милаша не само једним од најзначајнијих теолога и правника свога времена, већ и ранијих епоха (векова) као и наше савремености.

Литература:

- Милаш, Никодим, *Правила Православне цркве са ѿумачењима*, прво издање Задар 1884.; друго издање Наклада књижаре А. Пајевића, Нови Сад 1895.; репринт издавач ИСТИНА Београд-Шибеник 2004. године
- Милаш, Никодим, *Православно црквено ѿраво*, прво издање Задар 1890.; друго издање Издавачке књижарнице Пахера и Кисића, Мостар 1902.; репринт издање, ИСТИНА, Београд-Шибеник 2004.
- Милаш, Никодим, *Црквено казнено ѿраво*, прво издање Издавачке књижарнице Пахера и Кисића, Мостар 1911., репринт издавач ИСТИНА, Београд-Шибеник 2005.
- Пузовић, Владислав, *Руски путеви српског богословља*, ИТИ – Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Београд 2017.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске Православне Цркве 2*, БИГЗ, Београд 1991.
- Калинић, Војин, *Допринос Никодима Милаша културном препороду Срба у Далмацији*, издавач: ИСТИНА, Београд – Шибеник 2009.
- Калинић, Војин, *Српске установе у Северној Далмацији – од 1848. до 1914. године*, издавач: ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад 2015.

ZORAN DEVRNJA

SERBIAN CANONICAL THOUGHT IN THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY AT THE TURN OF THE 19th TO 20th CENTURY

THEOLOGY OF NIKODIM MILAŠ IN THE FORM OF THE CANONICAL EXEGESIS – second part –

Summary: Within Milaš's extensive creative opus, three books stand out with their thematic peculiarities, methodological specifics, and content qualities: *Rules of the Orthodox Church and Their Interpretations*, *Orthodox Church Law*, and *Church Criminal Law*. All three books differ from Milaš's earlier predominant apologetic and polemical works in their approach to elaborated topics, with an emphasized historical approach to the research and exposition of the processed material. The above-mentioned works especially recognize the commitment of our bishop to present the Canon Law science in an understandable and accessible way. In those books analyzed material is exposed in a defined and emphatically complex exegetical and scientific way within which the history of the Church, its dogmatic tradition, variable organizational forms, diachronic canonical consciousness, ancient legal institutes, and elements of positive legal systems are harmoniously permeated.

Keywords: Nikodim Milaš, sacred canons, bishop, ordination, Metropolitan, Patriarch, ecclesiastical court, ecclesiastical marriage, translation, and interpretation of canons.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-772(497.113)"17/19"(082)
322(497.113)"17/19"(082)

НАУЧНИ скуп Богословље и духовни живот Карловачке митрополије
(2020 ; Београд, Нови Сад)

Зборник радова са Научног скупа Богословље и духовни живот Карловачке митрополије, Београд - Нови Сад, 1-2. децембар 2020. Год. 4. Црква и политика: сусрет, сукоб и дијалог идентитета - духовни и теолошки оквири и тумачења / [уредници Владимир Вукашиновић, Никола Лукић]. - Београд : Институт за културу сакралног - Монс Хемус : Православни богословски факултет Универзитета, Институт за литургику и црквену уметност, 2021 (Врњци : Интерклима-графика). - 295 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 300. - Стр. 9: Уводна реч / Владимир Вукашиновић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз већину радова. - Резимеи на итал., енгл. и рус. језику.

ISBN 978-86-89567-15-1 (MX)

а) Карловачка митрополија -- 18в-20в -- Зборници б) Црква -- Држава

COBISS.SR-ID 38583817